

До питання про теоретичні

ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

О. П. Міщенко

здобувач кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються теоретичні основи здійснення суб'єктивних авторських прав, даються визначення понять «здійснення суб'єктивного авторського права» та «реалізації суб'єктивного авторського права», наводяться характерні риси здійснення суб'єктивного авторського права, досліджуються проблеми реалізації суб'єктивного авторського права.

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, авторське право, суб'єктивне авторське право, здійснення суб'єктивного авторського права, реалізація суб'єктивного авторського права.

В статье рассматриваются теоретические основы осуществления субъективных авторских прав, даются определения понятий «осуществления субъективного авторского права» и «реализации субъективного авторского права», приводятся характерные признаки осуществления субъективного авторского права, исследуются проблемы реализации субъективного авторского права.

Ключевые слова: субъективное гражданское право, авторское право, субъективное авторское право, осуществление субъективного авторского права, реализация субъективного авторского права.

The article discusses the theoretical basis of the subjective copyright, provides definitions of the terms «implementation of the subjective copyright» and «realization of the subjective copyright», gives the characteristic features of the subjective copyright, studies the problems of the subjective copyright.

Keywords: *subjective civil right, copyright, author's right, the implementation of the subjective copyright, the realization of subjective law.*

Наразі у правовій доктрині немає єдиної позиції щодо вживання термінів «здійснення» та «реалізація» суб'єктивних цивільних прав. Останнім часом вітчизняні науковці схиляються до думки про те, що терміни «здійснення» та «реалізація» по відношенню до суб'єктивного цивільного права потрібно чітко розмежовувати. Так, Р. О. Стефанчук необхідність розмежування цих категорій обґрунтовує так: «поняття «здійснення» має стосуватися суб'єктивних цивільних прав, тоді як поняття «реалізація» – правомочностей як складових частин суб'єктивного цивільного права. Адже здійснення суб'єктивного цивільного права відбувається через і внаслідок реалізації конкретного повноваження, конкретної правової можливості, які закладені у змісті цього права».

Елементи дослідження питання здійснення суб'єктивних цивільних прав, в тому числі авторських, містяться у працях таких вчених-цивілістів, як М. М. Агарков, С. М. Братусь, Н. С. Кузнецова, Р. О. Стефанчук, О. А. Поротікова, В. П. Грибанов, С. Т. Максименко, Н. І. Мірошнікова, Н. А. Дмитрик, Д. І. Мейер, Ю. С. Гамбаров, Є. В. Вавілін, С. А. Бабкін, О. С. Йоффе.

У цивілістичній доктрині основи та проблеми здійснення цивільних прав знаходять своє відображення, здебільшого, в контексті загальнотеоретичних підходів. Дослідницький інтерес, що відображений у цій статті, лежить у площині недостатньо розроблених питань здійснення суб'єктивних авторських прав.

В даній частині дослідження розглянемо основи здійснення суб'єктивних цивільних прав на основі аналізу чинного законодавства та положень доктрини цивільного права. З'ясування цього поняття в подальшому дасть змогу належним чином обґрунтовано визначити чіткі основи здійснення суб'єктивних авторських прав.

Будь-який суб'єкт цивільних правовідносин діє передусім з метою задоволення власних потреб та інтересів. У правовій площині це завдання може бути реалізоване лише через наділення особи суб'єктивним правом та забезпечення можливостей його здійснення. Стан наділення особи суб'єктивним цивільним правом відображає статичний аспект права, що полягає у потенційній спроможності діяти певним чином. Проте статичний стан суб'єктивного цивільного права мало чого дає особі, оскільки без реалізації наданих цим правом можливостей вона не зможе отримати те благо, на яке націлений її інтерес. Тому логічним продовженням статичного стану суб'єктивного цивільного права є перехід його у динамічний стан. Цей стан, процес реального використання можливостей, забезпечених суб'єктивним правом, називають здійсненням суб'єктивного права.

З наведених міркувань стає зрозуміло, наскільки важливе місце займає стадія здійснення суб'єктивного права у механізмі цивільно-правового регулювання. Суб'єктивне право, з одного боку, та процес його здійснення і досягнутий результат, з іншого, співвідносяться як бажане і дійсне. Але часто між бажаним і дійсним

виникає невідповідність. Це може бути зумовлено різноманітними обставинами: від звичайного незнання особою, яка є носієм суб'єктивного цивільного права, змісту і, відповідно, способів здійснення правомочностей, що складають таке право, до колізій чи прогалин у нормативно-правовому регулюванні.

Усе зазначене вище повною мірою стосується проблематики здійснення суб'єктивних авторських прав як різновиду суб'єктивних цивільних прав. Тому дискусії навколо науково-теоретичного та законодавчого розуміння здійснення суб'єктивних цивільних прав накладають свій відбиток на проблематику здійснення суб'єктивних авторських прав.

Наразі у правовій доктрині немає єдиної позиції щодо вживання термінів «здійснення» та «реалізація» суб'єктивних цивільних прав. Останнім часом вітчизняні науковці схиляються до думки про те, що терміни «здійснення» та «реалізація» по відношенню до суб'єктивного цивільного права потрібно чітко розмежовувати. Так, Р. О. Стефанчук необхідність розмежування цих категорій обґрунтовує так: «поняття «здійснення» має стосуватися суб'єктивних цивільних прав, тоді як поняття «реалізація» – правомочностей як складових частин суб'єктивного цивільного права. Адже здійснення суб'єктивного цивільного права відбувається через і внаслідок реалізації конкретного повноваження, конкретної правової можливості, які закладені у змісті цього права» [1, с. 144]. На думку О. А. Поротікової, ці терміни можуть бути синонімами тільки в побутовому лексичному значенні слів. Дійсно, латинський корінь *realis* означає здійснення чого-небудь, втілення чогось нематеріального (наприклад, права) в реальний, матеріальний, речовий результат у поведінці людей стосовно задоволення своїх інтересів. У розмовній мові «здійснення» може означати те саме. Про-

те як юридичні терміни їх не можна отожднювати, оскільки вони відображають сутність двох різних правових явищ і співвідносяться між собою як ціле і частина [2, с. 19-20].

З нашої точки зору, використання терміна «здійснення суб'єктивних цивільних (авторських) прав» є більш виправданим. У Цивільному Кодексі України (ст. ст. 12-14, 30-31 тощо) та Законі України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 11) саме термін «здійснення» в переважній більшості вживається з поняттями «суб'єктивне цивільне право» та «суб'єктивне авторське право». Аналогічна практика вживання терміна «здійснення» склалася і в науковій літературі (досить згадати той факт, що у назвах переважної більшості наукових праць даної тематики вживається термін «здійснення суб'єктивних цивільних прав» – див., напр., роботи В. П. Грибанова, О. С. Йоффе, С. Т. Максименко, Є. В. Вавіліна тощо), тоді як термін «реалізація» вживається переважно щодо об'єктивного права або окремих правомочностей, що складають зміст суб'єктивних цивільних прав [1, с. 144].

Вітчизняна доктрина цивільного права знає достатньо робіт, присвячених проблематиці поняття «здійснення суб'єктивного цивільного права». В. П. Грибанов визначав його як «задоволення потреб уповноваженої особи шляхом вчинення нею дій, що складають зміст суб'єктивного права» [3, с. 9]. Це визначення стало класичним, його ознаки так чи інакше проглядаються у подальших роботах радянських та сучасних науковців. Так, здійснення суб'єктивного цивільного права часто розглядається як «зумовлене волевиявленням уповноваженої особи та забезпечене системою гарантій перетворення в дійсність конкретної можливості, що складає зміст суб'єктивного цивільного права» [4, с. 9]; «використання

суб'єктами права передбачених законом можливостей, що складають собою зміст суб'єктивного права, для задоволення певних потреб» [5, с. 24]; «процес реалізації правомочною особою всіх можливостей, що входять до змісту конкретного суб'єктивного права з метою задоволення певного результату» [6, с. 10] тощо.

Дещо розгорнутіше визначення формулює Р. О. Стефанчук: «здійснення суб'єктивного цивільного права – це усі можливі види поведінки носія відповідного суб'єктивного цивільного права, які спрямовані як на реалізацію окремих повноважень, що складають зміст даного права, так і на здійснення даного права в цілому, що може відбуватися у визначеній у законодавстві формі» [1, с. 145]. Незважаючи на те, що це визначення було сформульоване в контексті дослідження проблеми особистих немайнових прав фізичних осіб, автор вважає його «загальнотеоретичним та універсальним, оскільки може бути застосовано до будь-якої групи суб'єктивних цивільних прав» [1, с. 145], з чим важко не погодитися.

Загальноприйнятого підходу до визначення поняття здійснення суб'єктивних цивільних прав дотримується і Н. А. Дмитрик. На його думку, якщо суб'єктивне право – це певна правова можливість, то здійснення суб'єктивного права не може бути нічим іншим, окрім як реалізацією на практиці цієї можливості [7, с. 21]. Разом з тим, автор зазначає, що таке визначення саме по собі мало що дає для розуміння сутності визначуваного поняття. Безумовно, однією із причин цього є те, що запропонована ним дефініція розкриває поняття здійснення суб'єктивних цивільних прав за допомогою поняття «реалізація», яке, як вже було зазначено вище, хоч і не є повним синонімом, але дуже близьке до цього поняття за значенням. Друга причина вказаної проблеми значно глибша: поняття здійс-

нення суб'єктивного цивільного права характеризується досить високим рівнем абстракції. Це означає, що процес здійснення окремих видів цивільних прав має свою специфіку, яка, проте, не може бути відображена на рівні родового поняття. Тому при визначенні поняття здійснення суб'єктивних авторських прав важливо враховувати особливості змісту та структури цих прав.

Загалом здійснення суб'єктивного цивільного права полягає в активації (переведенні в динамічний стан) однієї чи декількох правомочностей, що складають зміст цього права. Активуючи певну правомочність, її носій тим самим реалізує закладену в ній можливість щодо реалізації власних законних інтересів. Наприклад, автор, опублікувавши свій твір у вигляді монографії, тим самим активує правомочність, що складає зміст його права на опублікування твору (ст. 442 ЦК України). На нашу думку, поняття здійснення суб'єктивних авторських прав повинно мати точки дотику із загальним розумінням суб'єктивного цивільного права. Відмінність може бути в такому разі лише якісною, тобто обумовленою конкретним змістом певного суб'єктивного права інтелектуальної власності та, зокрема, суб'єктивного авторського права.

Як справедливо зазначає Н. Дмитрик, досліджуючи питання здійснення авторських прав, ми рано чи пізно постаємо перед проблемою розуміння сутності суб'єктивного цивільного права загалом. Адже якщо здійснення права – це практична реалізація правомочностей, що складають його зміст, то ми повинні розуміти, яким чином і які саме можливості закріплюються у суб'єктивному цивільному праві [6, с. 7]. У доктрині цивільного права висловлювалися різноманітні погляди з цього приводу. Так, відомий російський цивіліст XIX ст. Д. Мейер визначав право як «міру свободи особи, яка

живе в суспільстві; міра, в межах якої особа може вчинювати певні дії», додаючи при цьому, що така особа повинна утримуватися від дій, що виходять за межі права [7, с. 117]. Якщо об'єктивне (позитивне) цивільне право є системою норм, що регулюють майнові та особисті немайнові відносини між юридично рівними, майново та організаційно відокремленими суб'єктами, то суб'єктивне цивільне право відображає вид і міру можливої поведінки управненої особи, забезпечену законом і, таким чином, відповідною поведінкою зобов'язаних осіб [8, с. 13]. Правом в суб'єктивному розумінні буде все те, що нам надає, чи, точніше, забезпечує, те чи інше об'єктивне право [9, с. 396]. В польській правовій доктрині суб'єктивне цивільне право досить влучно визначають як «визнане і забезпечене нормами права та таке, що виникає у правовідносинах, коло можливостей поводитися певним чином» [10, с. 14].

У сучасній правовій науці суб'єктивне цивільне право часто визначають як засновані на нормах цивільного права межі, вид і міра дозволеної поведінки конкретного суб'єкта у взаємодії з іншою особою (особами), встановлення яких тягне для нього володіння певним соціальним благом. Проте з таким визначенням не можна повністю погодитися. По-перше, такий підхід містить у собі більше запитань, аніж відповідей. Його прихильники використовують категорії «межі», «вид» та «міра» дозволеної поведінки, не визначаючи при цьому їхнього змісту, внаслідок чого вибудовується логічне «замкнене коло».

По-друге, викликає запитання вживання поняття «дозволеної поведінки». Цю проблему порушував ще С. Братусь, який розумів суб'єктивне цивільне право не як можливість, а як дозволеність певної поведінки. «Те, що дозволено, те і юридично забезпечено», – стверджував

він [8, с. 11]. Ця позиція викликала критику з боку О. С. Йоффе, який вказував на те, що суб'єктивне цивільне право – це не тільки дозволеність, але й можливість певної поведінки, що виникає внаслідок забезпечення певної поведінки зобов'язаних суб'єктів [11, с. 209].

Зважаючи на викладені міркування, більш змістовним видається визначення суб'єктивного цивільного права, запропоноване проф. Д. В. Бобровою, яка характеризує суб'єктивне цивільне право як єдність трьох елементів: а) виду і міри можливої (дозволеної) поведінки уповноваженої особи, в яких виявляється її самодіяльність, свобода вибору варіанта поведінки в межах наданого суб'єктивного права, користування матеріальними і духовними благами на підставі існуючих відносин власності і товарообігу, тобто права на власні дії; б) права (можливості) вимагати від інших осіб поведінки, яка забезпечує здійснення своєї діяльності, тобто права на чужі дії; в) права (можливості) вимагати застосування засобів державного примусу до зобов'язаних осіб [12, с. 82]. Проте такий підхід не завжди поділяють інші вітчизняні цивілісти, у зв'язку з чим склалося декілька підходів до розуміння змісту (елементів) суб'єктивного цивільного права. Так, одні науковці вважають, що зміст суб'єктивного цивільного права складають виключно позитивні правомочності, тобто право суб'єкта на власні дії [13, с. 195]; інші – що зміст суб'єктивного цивільного права складають виключно негативні правомочності, тобто право на дії зобов'язаної особи, на думку третіх, до змісту суб'єктивних цивільних прав входять і позитивні, і негативні правомочності.

Усе згадане повною мірою стосується проблематики здійснення авторських прав. Враховуючи те, що авторські права надають суб'єкту як правомочності на власні активні дії, так і право вимага-

ти від зобов'язаних осіб відповідної поведінки (а у разі абсолютних прав – бездіяльності), і проводячи аналогію з правомочностями на активні дії, що становлять собою зміст права власності (експлуатація речі і визначення її юридичної долі), Г. Уваркін зводить суть абсолютного права на твори та об'єкти суміжних прав до двох правомочностей: використання та розпорядження. При цьому на всіх без винятку третіх осіб покладається обов'язок дотримуватися прав управненого суб'єкта [14, с. 8]. При цьому потрібно визнати, що принципово можливою є й інша структура авторських прав, що зводить їх сутність до негативного моменту. Взавши за основу модель американського патентного права, С. А. Бабкін вказує на те, що різні способи використання чи розпорядження нематеріальними об'єктами визнаються дозволеними чи не дозволеними тими нормами права, які перебувають за межами інституту права інтелектуальної власності, самі по собі виключні права встановлюють заборону на здійснення таких дій усіма, крім суб'єкта цього права, який може здійснювати їх не в силу наявності у нього спеціального права, а в силу загального дозволу. Проте запропонована С. Бабкіним структура права інтелектуальної власності неприйнятна насамперед тому, що «право забороняти» не відповідає сутності приватного права загалом, оскільки не дає його носію ніякого блага. Тому така конструкція властива більше публічно-правовим повноваженням. Окрім того, як слушно зазначає Г. Уваркін, «абсолютно неможливо реально здійснити право забороняти, враховуючи те, що коло зобов'язаних осіб не визначене» [14, с. 9]. Таким чином, аналізуючи далі поняття та механізм здійснення авторських прав, ми будемо спиратися переважно на структуру суб'єктивного цивільного права, запропоновану Д. В. Бобровою.

Отже, якщо суб'єктивне право, як впливає з розглянутої вище позиції Д. Бобрової, поєднує в собі «права на свої» та «права на чужі дії», то цілком логічно припустити, що здійснення авторського права – це самі дії чи бездіяльність управненої особи, а також зобов'язаних осіб, іншими словами, – певна гарантована правом поведінка учасників авторських правовідносин. В такому розумінні здійснення авторського права починається з моменту виникнення суб'єктивного права, незалежно від волі управненої особи.

Як приклад можна навести право на визнання авторства, гарантоване п. 1 ч. 1 ст. 423 ЦК України. Його змістом є потенційно існуюча можливість управненої особи в будь-який момент визначити себе як автора твору. Така можливість виникає в автора з моменту створення об'єкта права інтелектуальної власності. Право на визнання авторства включає в себе два аспекти: внутрішній, що полягає у можливості автора пов'язувати свій твір із власною особою, та зовнішній, який відображається у визнанні особи автором твору з боку суспільства. До спадкоємців автора це право не переходить, проте за певних умов до обсягу цього права включаються правомочності вимагати певних дій від спадкоємців автора.

Наведений приклад порушує питання про співвідношення паралельних процесів здійснення прав та виконання обов'язків. Тісний зв'язок прав та обов'язків породжений не специфікою правового регулювання, а об'єктивною природою суспільних відносин. Будь-які стосунки людей у суспільстві можна розглянути як взаємопов'язані можливості одних і необхідні поступки інших. С. Т. Максименко більш детально аналізує взаємозв'язок суб'єктивних прав та юридичних обов'язків в контексті їхньої ролі в механізмі правового регулювання. При цьому автор вводить категорію т. зв. «загальних прав».

На його думку, норма права вже містить у собі певні права та обов'язки, але їх ще не можна назвати суб'єктивними, оскільки вони не пов'язані з певною конкретною особою.

Термін «загальні права та обов'язки» відображає зміст цих прав в тому значенні, що вони не перенесені на конкретного суб'єкта, а однаковою мірою стосуються всіх осіб, які підпадають під дію цієї норми. Конструкція загальних прав дозволяє зрозуміти, яким чином загальна можливість правоволодіння, встановлена нормою права для всіх і кожного (загальне право), трансформується за допомогою загальної здатності кожного мати права та обов'язки (цивільної правоздатності) в конкретне право конкретної особи (суб'єктивне право), що здійснюється в поведінці останньої. Загальний процес реалізації права, на думку С. Т. Максименка, необхідно розглядати саме як процес перетворення загальної, абстрактної можливості, що надається нормами об'єктивного права (загальне право), в конкретну можливість певного суб'єкта (суб'єктивне право), а потім – в реальну дійсність (здійснення суб'єктивного права) [4, с. 4-8].

Розуміння процесу здійснення прав, запропоноване С. Т. Максименком, виявилось досить спірним. Щодо конструкції «загальних прав» у цивільно-правовій науці висловлювалися ті ж заперечення, що і щодо т. зв. «секундарних правомочностей». Виокремлення «загальних прав» можливе, якщо розглядати їх як елемент загальної правоздатності особи, але пізнавальне значення цієї конструкції в такому разі сумнівне. Адже та чи інша поведінка (можливість поведінки) може існувати лише на одному з трьох етапів конкретизації: або як елемент правоздатності, або як суб'єктивне право, або як здійснення цього права. Проміжних етапів конкретизації бути не може [6,

с. 184]. І якщо можливість певної поведінки як елемент правоздатності – це ще не суб'єктивне право, то реалізована в порядку здійснення права діяльність – вже не суб'єктивне право.

Підсумовуючи викладене, варто ще раз наголосити на важливості дослідження проблем, пов'язаних з реалізацією суб'єктивних авторських прав. Як зазначав Л. С. Явич, «Здійснення права – це спосіб його буття, існування, дії, виконання ним головних соціальних функцій. Право – ніщо, якщо його приписи не реалізуються в суспільних відносинах» [15, с. 201]. За висловом Г. Хуфеланда, право ніколи не сприймається органами відчуттів безпосередньо, а лише через його здійснення, тільки завдяки тому, що воно реалізується. Здійснення суб'єктивних прав потрібно розглядати як одну зі стадій реалізації права загалом. Об'єктивне право в кінцевому підсумку реалізується через здійснення суб'єктивних прав. Тому здійснення суб'єктивних прав розкриває саму ідею, сутність права.

Здійснення суб'єктивних авторських прав можна визначити як активацію (втілення в життя) майнових та/або немайнових правомочностей автора чи іншого управненого суб'єкта, що відбувається як шляхом вчинення юридично значущих дій, так і у формі бездіяльності. Процес здійснення суб'єктивних авторських прав відображає динаміку авторського права, реалізацію наданих ним можливостей, використання їх управненим суб'єктом з метою забезпечення своїх законних інтересів. Здійснення суб'єктивних авторських прав є, по суті, процесом втілення ідеальних правових станів, закріплених нормами об'єктивного права, в суспільні відносини; точкою зіткнення бажаного і можливого. Саме з цим моментом пов'язані основні проблеми, що виникають в процесі здійснення суб'єктивних авторських прав.

Список використаної літератури

1. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : моногр. / Відп. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Вид-во. Київського нац. торг.-економ. унів., 2007. – 626 с.
2. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 117 с.
3. Грибанов В. П. Основные проблемы осуществления и защиты гражданских прав : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.712. – М., 1970. – 28 с.
4. Максименко С. Т. Осуществление гражданских прав и исполнение обязанностей : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712. – Саратов, 1970. – 17 с.
5. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – К., 2006. – 20 с.
6. Дмитрик Н. А. Осуществление субъективных гражданских прав с использованием сети Интернет. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 200 с.
7. Мейер Д. И. Русское гражданское право. – Петроград : Тип. «Двигатель», 1914. – 661 с.
8. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с.
9. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. – Т. 1. Общая часть. – 793 с.
10. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 360 с.
11. Иоффе О. С. Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. – М. : Госюриздат, 1961. – 380 с.
12. Цивільне право України : підруч. у 2-х кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 722 с.
13. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. – М. : АО«Центр ЮрИнфоР», 2002. – Т.1. – 490 с.
14. Уваркин Г. Содержание и различия исключительных авторских и смежных прав // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2005. – № 10. – С. 7-13.
15. Явич Л. С. Общая теория права. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 286 с.